

Håbo – ett samhälle i takt med tiden

Den administrativa indelningen

Uppland fick sin rättsliga betydelse vid 1200-talets slut. Landskapet bildades av folklanden Fjärdhundraland, Attundaland, Tiundaland samt norra och södra Roden. Det största folklandet var Tiundaland, som bestod av tio hundaren. Folklandens indelning i mindre enheter, så kallade hundaren, tros ha förhistoriska rötter. Vid medeltiden omtalas hundaret som indelningsgrund för den så kallade ledungen, det inhemska sjökrigsväsendet. Hundaret var också tingslag och redan tidigt hade Håbo hundare sin tingsplats i Håtuna. Folklandet Tiundaland omfattade de centrala och nordöstra delarna av nuvarande Uppland och hade sin folklandstingsplats i Uppsala. Håbo hundare utgjorde i sin tur den sydligaste delen av Tiundaland.

Under 1300-talet försvann hundarebegreppet och ersattes till sin funktion av häradet. De socknar som ingår i nuvarande Håbo kommun har alltid hört till Håbo härad och innan dess Håbo Hundare. Dessutom hörde även Håtuna och Håbo-Tibble socknar till häradet samt fram till 1714 även Vassundas, Hagas och S:t Pers socknar.

Häradenas administrativa uppgifter bestod bland annat av vägunderhåll, brandskydd och postgång. Under 1600- och 1700-talen skedde en gradvis överföring av arbetsuppgifter till socknarna. Sockenstämman som tidigare endast hade haft hand om kyrkliga angelägenheter blev nu det beslutande organet även för frågor som rörde fattigvård, sjukvård, skolväsen och brandskydd. Sockenstämman som leddes av församlingsprästen, hölls vanligen i sockenstugan i närheten av kyrkan. År 1817 tillkom en sockenstämmoförordning som gjorde socknarna till självständiga förvaltningsenheter. Genom 1862 års kommunallagar skedde en uppdelning av socknarna i kyrkliga församlingar och borgerliga landskommuner. En kommunalstämma med vald ordförande ersatte då sockenstämman.

Vid 1952 års storkommunreform bildades Håbo kommun av de sedan 1862 självständiga landskommunerna Skokloster, Hägeby, Övergran, Yttergran och Kalmar. Bålsta blev centralort i den nya kommunen. Håtuna och Håbo-Tibble kom att ingå i Upplands-Bro kommun. Mellan Håbo och Upplands-Bro gjordes 1977 en mindre gränsreglering norr om Kalmarviken.

I rättsligt hänseende levde häradindelningen kvar länge. Förutom att häradena utgjorde tingslagsområden var de fögderier som svarade för skatteuppbörden. Häradstingets förhandlingar leddes av häradets högsta ämbetsman, häradshövdingen. I Håbo härad var tinget förlagt till Håtuna fram till 1736 då tingsplatsen flyttades till Grans gästgivaregård i Yttergrans socken. År 1858 flyttades tingsstället till Bålsta där ett nytt tingshus och häkte uppfördes intill den samtidigt nyttillkomna gästgivaregården. Håbo härad ingick i Uppsala läns södra domsaga. År 1903 upphörde Bålsta som tingsställe och kom därefter att ingå i Trögds tingslag med tingsplats i Enköping. I administrativt hänseende hörde Håbo då till Trögds fögderi. Håbo fögderi som omfattade hela Håbo härad bildade ett länsmansdistrikt. I detta distrikt fanns en länsman som hade till uppgift att övervaka den allmänna ordningen och säkerheten.

För de civila ämbetsmännen, häradshövding och länsman, anslogs kronogårdar som boställen. Gårdarna brukades av innehavarna som löneförmån. En av gårdarna i Viksjö i Hägeby har varit häradsskrivareboställe.

Vid början av 1600-talet framträdde Uppsala som ett eget län. Under 1630-talet ingick det tillsammans med Stockholms län i Uppsala landshövdingedöme. Uppsala läns nuvarande gränser är i huvudsak resultatet av en länsindelning från 1714, då Bro härad och större delen av Håbo härad fördes till Uppsala län. Socknarna Vassunda, Haga och S:t Per flyttades då till Ärlinghundra härad och kom därmed att tillhöra Stockholms län. 1971 års länsreform innebar bland annat att Upplands-Bro kommun överfördes till Stockholms län.

Miliärväsendet

Under Karl XI:s regeringstid på 1680-talet genomfördes en radikal omorganisation av krigsmakten, varvid indelningsverket infördes. Den bärande idén var att alla byar indelades i rotar där varje rote hade ansvar för försörjningen av en anställd soldat. En liten jordlott samt bostad på byns utmark uppläts åt soldaten och hans familj. I Håboområdet ansvarade rotarna för soldater som hörde till Sigtuna kompani, som var ett av de åtta kompanierna inom Upplands regemente. Då 1682 års militära indelningsverk genomfördes blev officerarna anvisade kronogårdar som boställen. Officerarna var skyldiga att bo och bruka jorden på dessa jordbruksfastigheter, där bebyggelsen strikt reglerades genom en rad boställsförordningar. Den första förordningen tillkom 1687 och den sista 1836. Officerarnas bostäder byggdes efter mönsterritningar som var lika för hela landet. Bostadshusens storlek och utformning varierade emellertid beroende på befälsgrad. Eftersom tidens framstående arkitekter ofta svarade för dessa typritningar fick officersboställena ett ståndsmässigt utseende som formades efter rådande stilideal. Vanliga planlösningar var den sexdelade planen och framkammарstugor. De moderna militärboställena blev ofta förebilder för annan bebyggelse på landsbygden.

Till den militära organisationen hörde även rusthållen som svarade för att utrusta en ryttare med häst till Livregementet. Rusthållen utgjordes av gårdar där ägarna, vanligen ståndspersoner eller välbeställda bönder, höll soldater med häst mot att de erhöll skattefrihet. De beridna soldaterna, dragoner och husarer, avlönades genom att rusthållen höll dem med torp och en jordlott att bruka. Dessa torp låg liksom soldattorpen på utmarksjordar där odlingsförhållandena var mindre goda. Rusthållen i Håbobygden utrustade ryttare till Sigtuna skvadron vid Kungliga Livregementets Dragonkår. Rusthåll var bland andra Vi, Krägga, Stora Hällby, Valla och Nyckelby samt Apalle i Övergrans socken, två gårdar i Bålsta i Yttergrans socken och Finnstaholm i Häggeby socken.

I Håboområdet har det funnits flera militära boställen. Under det tidiga 1800-talet började det militära boställssystemet successivt att avvecklas. I Håboområdet märks detta genom att flera av boställena var utarrenderade. Det militära indelningsverket upplöstes 1901 då den allmänna värnplikten i sin helhet trädde i kraft. Håbo, Bro och Ärlinghundra härader bildade tillsammans Sigtuna kompani av Upplands regemente, som i sin tur hörde till infanteriet. I Bodarna i Häggeby fanns bostället för regementskvartermästaren. Han var vad som idag skulle kallas

Det före detta kaptensbostället i Bodarna. Mangården har bevarat sin äldre kringbyggda utformning.

kompanichef och hade graden kapten. På det före detta kaptensbostället i Bodarna finns ännu en välbevarad framkammarsstuga. Ytterligare några befälsboställen fanns under 1700-talet, nämligen ett fänriksboställe i Storkumla i Övergran och ett förareboställe i Frösunda i Kalmar. Dessa var dock indragna och utarrenderade redan före 1833.

Livregementets dragonkår bestod av staben samt fem skvadroner som var indelade i olika geografiska områden. Sigtuna skvadron omfattade den sydvästra delen av Uppland. Sedan 1600-talets slut och fram till 1870-talet låg stabens översteboställe på Biskops-Arnö i Övergran. Till överstebostället hörde även Rölunda i Häggeby som brukades som ladugård under Biskops-Arnö. Det än idag välbevarade och ståndsmässigt bebyggda officersbostället har en huvudbyggnad och flera flygelbyggnader som samtliga är byggda någon gång under 1730- och 1740-talen. Sigtuna skvadron hade sitt majorsboställe i Kalmarnäs i Kalmar och ett fanjunkarboställe i Brunnsta i Övergran samt ett förste sergeantboställe i Lundby i Yttergran. I Åby i Övergran fanns fram till 1833 ett förste korpralsboställe. På flera av dessa officersboställen finns välbevarade byggnader av

kulturhistoriskt värde. Framför allt kan nämnas huvudbyggnaden vid Kalmarnäs majorsboställe och den ena flygelbyggnaden vid Åby korpralsboställe som utgörs av ett äldre bostadshus.

Under 1800-talets senare del fanns det omkring 40 soldat- och dragontorp inom nuvarande Håbo kommun. Bostadshuset vid soldat- och dragontorpen var i allmänhet enkel- eller sidokammarsstugor med tillhörande uthus. På Skohalvön finns åtta av ursprungligen nio före detta soldattorp kvar. I övriga Håbo är de flesta soldattorpen försvunna. Av dragontorpen finns nästan inga kvar. På Dragonbacken strax söder om Nyckelby finns ett dragontorp kvar.

Vid Grans gästgivaregård har det funnits en exercisplats för Sigtuna skvadron. När gästgiveriet vid 1800-talets mitt flyttades till Bålsta flyttades även denna till Bålsta gästgiveri. Gästgiveriet är numera rivet, men på den före detta exercisplatsen står idag en minnessten.

Skolan

Redan under 1600- och 1700-talen förekom skolundervisning på landsbygden. Kyrkan organiserade det spirande skolväsendet och genom flera förordningar ålades församlingens klockare att fungera som lärare. Undervisningen var dock ofta bristfällig. Några speciella skolhus fanns inte och barnens skolgång kolliderade ofta med plikterna i hemmet. Kristendomskunskap var det främsta ämnet och katekesen och ABC-boken användes sida vid sida. Kunskaperna kontrollerades vid husförhören. Vid flera av de adliga storgodsens grundades skolor under 1600-talet. Så var fallet i Skokloster där Carl Gustaf Wrangel lät uppföra ett skolhus 1663. Gårdsfolkets barn undervisades i denna skola medan de grevliga barnen hade en egen informator.

År 1768 utgick en förordning om inrättandet av sockenskolor med lärare. På flera håll tog prästerna initiativ till ambulering skolverksamhet. Socknarna delades in i skolrotar som skulle

Minnessten rest 1931 vid Sigtuna skvadrons samlingsplats i Bålsta.

Flasta före detta skola i Skoklosters socken är den äldsta bevarade skolbyggnaden i Håbo kommun.

svara för skollokaler och lärarnas uppehålle. Undervisningen som bedrevs turvis på olika platser, kunde inrymmas i någon bondgård, klockargård eller i sockenstugan. I socknarna i nuvarande Håbo kommun bedrevs barnundervisningen under 1700-talet och början av 1800-talet av bland andra klockare, men även bondhustrur, klockarhustrur, kaplaner och dragoner har haft hand om ”bokläsning och christendomskunskap” bland barnen.

Intresset för landskolor ökade alltmer och det var vanligt att skolhusen tillkom med hjälp av privata donationer. Så var också fallen med de skolhus som uppfördes i Håbo under början av 1800-talet. År 1813 byggdes Segersta skola i Jungfrulund. Den bekostades av godsägaren på Segersta justitierådet Örbom. De långa avstånden till sockenskolan i sockenhuset vid Övergrans kyrka och det stora antalet torparbarn i den västra delen av socknen var anledningen till skolans tillkomst. Segersta skola var i bruk fram till 1885 då undervisningen flyttades till Storkumla.

I Bålstalund i Yttergran byggdes ett skolhus 1818. Det uppfördes på initiativ av löjtnanten och ägaren till Norrgården i Bålsta by. Under de första åren sköttes undervisningen av en dragon. Senare anställdes en skolmästare och en bostad ordnades till denne genom att skolan byggdes på en våning. Skolhuset revs 1970.

Den första skolan i Kalmars socken uppfördes omkring 1830 strax norr om prästgården. Skolhuset, som kallades Skolhyddan, användes som småskola fram till 1918, då Eneby skola byggdes.

I Skoklosters socken inrättades ”Magnus Fredriks skola” 1832 i Flasta av Greve Magnus Brahe, dåvarande ägaren av Skoklosters gods. I början av 1800-talet hade bönderna i Flasta avhysts och marken som låg nära Skoklosters gods drogs in under dess drift. Till att börja med användes en av de övergivna bondgårdarnas bostadshus som skolbyggnad, men 1847 byggdes ett nytt skolhus i Flasta. Byggnaden är idag det äldsta bevarade skolhuset i Håbo kommun. Skolan användes fram till 1909 då den nya skolan i Råberga stod färdig. År 1842 infördes obligatorisk skolgång i Sverige. Ambulerande skolverksamhet fick inte längre förekomma. I stället skulle skolor med utbildade lärare finnas i varje socken. Barnen skulle undervisas minst åtta månader varje år. Skolhusen, som skulle ligga centralt i socknen, uppfördes ofta i närheten av kyrkan. Under en övergångsperiod bedrevs ännu på vissa håll en provisorisk ambulerande undervisning och eftersom det var kostsamt att uppföra nya skolhus inreddes ofta befintliga byggnader till skollokaler.

Bålsta småskola 1928. Skolan låg vid Håbovägen 10. Greta Ligner hette lärarinnan som är med på bilden.

Omkring år 1870 uppfördes flera skolhus. Ibland byggdes både småskola och folkskola i samma by. Det var vanligt att skolhusen byggdes efter typritningar upprättade av Överintendent-ämbetet. Skolsalarna skulle vara rymliga och fönstren skulle vara stora för att kunna släppa in så mycket ljus som möjligt. Förutom skolsalar inrymde byggnaderna också lärarbostäder. Senare tillkom även slöjdsalar och gymnastiklokaler. Särskilda lärarbostäder intill skolhusen började i allmänhet uppföras först på 1930-talet. I några fall inrättades även kommunalrum i skolhusen, exempelvis i Häggeby skola i Häggeby och i Eneby skola i Kalmar socken.

Inom den nuvarande kommunens gränser uppfördes tolv skolhus från 1870-talet fram till mitten av 1940-talet. Invid sockenkyrkorna byggdes folkskolor i Kalmar omkring 1870, i Häggeby omkring 1880, i Yttergran 1882 och i Övergran 1894. Dessa kyrkskolor som numera används som samlingslokaler bevarar i stora drag sin tidstypiska utformning med stora symmetriskt placerade fönster och sadeltak. Storkumla och Nyckelby, båda i Övergrans socken, fick också var sin skola under 1800-talets senare del.

Ytterligare några skolor byggdes i början av 1900-talet. I Övergrans by uppfördes Tallbo småskola 1904 och i Häggeby byggdes en småskola 1907. Den senare fungerar idag som skolmuseum. I en nationalromantisk stil med höga, brutna tak och småspröjsade fönster byggdes Råberga skola i Skokloster som innehöll både småskola och folkskola, Eneby småskola i Kalmar och Nyckelby småskola i Övergran.

Den första skolan i Bålsta stationssamhälle, Bålsta folkskola, stod färdig 1945. Skolbyggnaden kom 1958 att ingå i den centralskola som inrättades inom den nya storkommunen och bytte i samband med detta namn till Centralskolan. Centralskolans tillkomst medförde att all skolverksamhet lades ner i de kringliggande sockensolorna. Numera heter skolan Gransäter-skolan och har under åren byggts ut med flera olika skolbyggnader. Idag finns sex kommunala grundskolor, tre friskolor och en kommunal gymnasieskola i Håbo.

Fattigstugan i Flasta i Skokloster är en av Håbos två kvarvarande fattigstugor.

Sjuk- och socialvården

Under medeltiden var det kyrkan och klostren som svarade för vården av fattiga och sjuka och för detta ändamål grundades hospital och helgeandshus i städerna. På hospitalen vårdades de smittsamt sjuka, medan fattiga och äldre omhändertogs på helgeandshusen.

På landsbygden dröjde det länge innan ansvarsfrågan rörande sjuk- och fattigvården löstes. I 1571 års kyrkoförordning rekommenderades socknen att ansvara för de hjälpbehövande, men inte förrän 1734 stadgades det i lag att socknen var skyldig att ta hand om de fattiga. För att förbättra förhållandena för de fattiga skulle fattigstugor byggas. De uppfördes oftast strax intill kyrkan. I fattighuset fick alla hjälpbehövande inom socknen bo tillsammans. Det var ofta sjuka och fattiga, både äldre och barn, som skulle samsas om de små utrymmena som erbjöds. Intill kyrkorna i Övergran och Kalmar byggdes fattigstugor på 1700-talet. Ännu bevarade fattigstugor finns vid Flasta i Skokloster, uppförd 1840, och vid Kalmars kyrka, uppförd omkring 1900. Vissa fattigstugor, sedermera benämnda ålderdomshem, var i bruk fram till mitten av 1900-talet.

På 1860-talet reformerades sjuk- och fattigvården. Ansvaret för hälso- och sjukvården övertogs av landstingen som bildades 1862, medan fattigvården fortfarande skulle bedrivas av socknarna. Den allmänna hälso- och sjukvården på landsbygden organiserades under 1800-talets slut i olika provinsialläkardistrikt. Bålsta provinsialläkardistrikt hade mottagning och läkarbostad i Bålsta.

År 1918 tillkom en ny fattigvårdslag och i samband med dess genomförande började benämningen ålderdomshem att användas mer allmänt. Då nya tidsenliga ålderdomshem skulle uppföras bildades ofta så kallade kommunalförbund. Bålsta fattigvårdsförbund utgjordes av sammanlagt nio kommuner som 1928–1929 uppförde ett ålderdomshem i Bålsta. På 1960-talet ersattes det av det intill liggande ålderdomshemmet Västerson, som i sin tur lades ner 1994. I dag finns två äldreboende för personer med särskilt stora vårdbehov inom Håbo kommun. Pomonas äldreboende öppnade 1993 och demensboendet Dalängen 2007. År 1977 uppfördes Bålsta vårdcentral som idag har hand om primärvården inom Håbo kommun.

Folkrörelserna

Omvälvningarna var stora då Sverige utvecklades från jordbrukssamhälle till industrisamhälle under 1800-talets andra hälft. Ur flera aspekter blev samhället allt rörligare. Den kraftiga befolkningsökningen på landsbygden och rationaliseringen av jordbruket medförde att många fick lämna sin hembygd för att bosätta sig i de nya industriorterna eller emigrera. Samtidigt upplöstes det gamla klassamhället genom en rad samhällsreformer. För den enskilda personen var inte alltid förändringarna positiva, då nya värderingar tillkom och tryggheten i de gamla sociala relationerna försvann. Ur rotlöshet, fattigdom och maktlöshet uppstod folkliga reaktioner som så småningom utvecklades till krav på medinflytande i samhällslivet. Väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen växte fram och det var

främst människor från den snabbt växande arbetarklassen och det lågborgerliga skiktet som organiserade sig i dessa rörelser. Den förbättrade folkbildningen och de nya kommunikationerna gjorde att de nya demokratiska idéerna spreds snabbt. Idéerna som innebar ett radikalt nytänkande möttes givetvis av ett hårt motstånd från det etablerade samhället. Församlingsfrihet, yttrandefrihet och sociala reformer var viktiga frågor och ett övergripande mål för folkrörelseorganisationerna var allmän rösträtt. Genom kamp och idealitet uppnåddes allt fler viktiga mål och efter sekelskiftet 1900 kom folkrörelserna att bli tongivande i samhällslivet.

Till en början samlades föreningsmedlemmarna i hemmen och i traktens skolhus. De allt ökande medlemsskaraerna och det motstånd och den misstänksamhet som mötte verksamheterna gjorde att egna samlingslokaler sågs som nödvändiga. Ett stort antal folkrörelsebyggnader uppfördes genom ideellt arbete och gemensamma uppoffringar. Lokalerna blev ofta viktiga samlingspunkter för människor i hela bygden. Trots att Håboområdet inte har varit någon utpräglad folkrörelsebygd har nio samlingslokaler av folkrörelsekaraktär uppförts. Byggnadsperioden var dock förhållandevis sen då samtliga lokaler har tillkommit under 1900-talet. De flesta uppfördes i och omkring dåvarande Bålsta stationsområde. År 1941 brändes tre av folkrörelsehusen i Bålsta ner. Avsaknaden av samlingslokaler medförde att Medborgarhuset uppfördes 1947. Det ursprungligen förenings- och andelsägda huset fungerar ännu som samlingslokal, men sedan 1966 i Håbo kommuns regi. Medborgarhuset har varit en betydande samlingspunkt för föreningslivet i Håbo.

Väckelserörelsen

Väckelserörelsen var den första stora folkrörelsen i Sverige. Den fick sitt genombrott under mitten av 1800-talet. Motståndet från statskyrkan var hårt då de nya religiösa budskapen spreds genom lekmannapredikanter. Konventikelplakatet, som var en förordning från 1726 som förbjöd

Björksäterkyrkan uppfördes 1907 av Kalmar missionsförsamling.

bönemöten i hemmen (konventiklar), begränsade mötesfriheten. Trots att sammankomsterna skingrades och predikanterna avhystes på mer eller mindre våldsamt sätt bildades nya missionsföreningar och frikyrkoförsamlingarna ökade snabbt. Först 1873 fastställdes allmän församlingsfrihet. Frikyrkorörelsen kom att splittras i flera olika riktningar, som mer eller mindre tog avstånd från statskyrkan. På landsbygden fick framför allt baptistförsamlingarna och Svenska Missionsförbundet stor betydelse.

I Håbobygden bildades de första frikyrkoförsamlingarna sent. Först 1893 tillkom den första baptistförsamlingen i Bålsta, men baptistiska strömningar hade förekommit åtminstone från 1880-talet. Den första tidens lokalproblem löstes på olika sätt. Under åren 1923 till 1934 hyrde församlingen en före detta dans- och biolokal i Bålsta. År 1936 invigdes en egen lokal, Elimkapellet. Byggnaden är uppförd i en tidstypisk putsarkitektur och hyser idag Pingstkyrkan i Bålsta som bildades 1995. Baptistförsamlingen och missionsförsamlingen har slagits ihop och kallas idag för Bålsta frikyrkoförsamling. Den frikyrkliga verksamheten i Håbo har dock kommit att domineras av Svenska missionsförbundet. År 1895 bildades en missionsförsamling i Övergran och 1907 tillkom en annan i Kalmar. Församlingarna är sedan 1962 sammanslagna till Bålsta missionsförsamling. Både Övergrans och Kalmars missionsförsamlingar manifesterade sin verksamhet i egna missionshus. Omkring 1900 byggdes ett missionshus vid Kumla i Övergran. Byggnaden revs 1979. Kvar på sin ursprungliga plats finns däremot Betesda missionshus som uppfördes 1907 av Kalmar missionsförsamling. Lokalen kallas idag för Björksäterkyrkan och tillhör både Svenska missionskyrkan och Svenska baptistförbundet. Husets religiösa funktion framgår bland annat av den ursprungliga, tidstypiska takryttaren som kröns av ett kors.

Nykterhetsrörelsen

Under 1800-talet ökade brännvinskonsumtionen och det alltmer utbredda supandet var en social olägenhet av stora mått. Som en reaktion på detta utvecklades nykterhetsrörelsen. Redan på 1830-talet bildades halv-absolutistiska föreningar, vanligen bland ståndspersoner. Helnykterhet som motto präglade emellertid den breda nykterhetsrörelsens genombrott på 1870-talet. Stora medlemsskaror kom att ansluta sig till den absolutistiska IOGT-rörelsen, vilken 1879 fördes till vårt land från Amerika. Flera andra nykterhetsorganisationer, bland andra Blåbandsföreningar och Templarorden, verkade på liknande sätt för ett helnyktert samhälle. I ordenshusen agiterades det för helnykterhet. Egna bibliotek och föreläsningar ingick som medel i upplysningsarbetet. Samtidigt utvecklades en omfattande nöjesverksamhet med teater-, dans- och bioföreställningar.

Genom åren har sammanlagt 19 nykterhetsföreningar varit verksamma i Håbo. Den första IOGT-logen, Nr 558 Hjort, bildades redan 1883 i Bålsta. Föreningens existens blev inte så långvarig då verksamheten lades ner redan 1897. Därefter bildades flera föreningar. Trots det stora antalet nykterhetsföreningar i Håbo har endast en samlingslokal uppförts. År 1925 byggdes ett ordenshus i Bålsta av IOGT-logen, Nr 4790 Bålsta framtid, men redan 1931 upphörde logen och byggnaden nyttjades därefter som skollokal under ett par år. År 1941 brann byggnaden ner.

Arbetarrörelsen

Vid sekelskiftet 1900 växte arbetarrörelsens olika organisationer fram. År 1889 bildades det socialdemokratiska partiet, men det dröjde ända till 1897 innan partiprogrammet utformades. De olika fackförbunden slöts sig 1898 samman i Landsorganisationen, LO. Samtidigt etablerades Folkets Hus-rörelsen och arbetarrörelsen började bygga sina egna samlingslokaler.

Redan 1887 besöktes Bålsta av den socialdemokratiska agitatorn August Palm. Håbobygden saknade vid denna tid så gott som helt industriell verksamhet och i de patriarkaliska storgodsmiljöerna var den fackliga och politiska rörelsen förbjuden. Flera försök att organisera

Nyktersmöte i Västerhagen i Yttergrans socken sommaren 1900.

arbetarna misslyckades, men 1914 bildades en arbetarkommun i Bålsta och 1922 tillkom arbetarkommuner i de övriga socknarna. Verksamheten inom flera av arbetarkommunerna präglades dock av osäkerhet varför de lades ner och nybildades vid flera tillfällen. Sedan 1960 är samtliga avdelningar sammanslagna till Håbo arbetarkommun.

Det hårda motståndet mot lantarbetarnas fackliga organisationssträvanden gjorde att lantarbetarföreningarna bildades sent. Kampen mot arbetarnas svåra sociala och ekonomiska villkor leddes under 1910-talet av folkskolläraren Oscar Sjölander i Kungsängen. Han agiterade ihärdigt bland traktens lantarbetare och det resulterade i att Upplands Lantarbetarförbund bildades 1918. Den första lantarbetarstrejken genomfördes 1919 och samma år organiserade sig lantarbetarna i Övergran i en avdelning under Uplands Lantarbetarförbund. Omkring 1920 tillkom också lantarbetarföreningar i de övriga socknarna. Sedan 1961 ingår Lantarbetarförbundets medlemmar inom Håbo i avdelning 3 i Bro.

Under 1930-talet, då en viss industrietablering skedde i Bålsta, tillkom några fackföreningar framför allt inom Träarbetarförbundet, Vagarbetarförbundet och Grovarbetarförbundet.

Länge arbetades det för uppförandet av ett Folkets Hus för arbetarrörelsens aktiviteter i Håbo. År 1928 bildades Bålsta Folkets Hus-förening, men inte förrän 1935 kunde Bålsta Folkets Hus invigas. Liksom många andra folkrörelsebyggnader inrymde lokalen en stor samlingslokal med scen, en liten sal och ett kök. Intill huset fanns en dansbana. År 1941 brann byggnaden ner och någon ny har aldrig uppförts.

Övriga folkrörelser

Under 1800-talet utvecklades konsumentkooperationen i Sverige. År 1899 bildades Kooperativa förbundet och under 1900-talets första decennier uppfördes en rad kooperativa butiker. Genom Enköpings konsumtionsförening uppfördes en Konsumbutik i Bålsta 1934. Butiken byggdes i den tidstypiska funktionalistiska stilen som Kooperativa förbundet tidigt hade anammat. En självständig konsumtionsförening i Bålsta bildades 1949. År 1970 kom den att uppgå i Konsum Stockholm.

Idrottsrörelsens framväxt under 1870- och 1880-talen var till en början knuten till städerna. I Håbo bildades dock en skarpskytteförening redan på 1870-talet. Först på 1920-talet började dock idrottsföreningar i större utsträckning bildas på landsbygden. IFK Kalmar, som bildades 1922,

Skarpskytteföreningen i Skokloster 1904.

var även den en tidig representant bland landsbygdsföreningarna. Verksamheten började med fotboll och senare stod även bandy, skidor och allmän idrott på programmet. Till en början var Skogshyddan i Kalmar föreningslokal, men 1925 byggdes Idrottslokalen i Bålsta. Lokalen kom även att få en betydande roll för ortens nöjesliv, då både film- och danstillställningar anordnades i byggnaden. Lokalen brann dock ned 1941. Idrottsföreningen, som sedan 1933 har namnet Bålsta IF är idag helt inriktad på handboll. Under 1930- och 1940-talen bildades det även idrottsföreningar i Skokloster, Övergran och Häggeby. Idrottsrörelsen är fortfarande stark i Håbo och idag finns ett 30-tal aktiva idrottsföreningar.

Begreppet bygdegård började 1919 användas för samlingslokaler som främst var knutna till landsbygdsungdomens organisationer, till exempel Jordbrukarungdomens förbund, JUF. År 1928 bildades Bålstaortens JUF och från 1934 var Varpsunds festplats en samlingsplats för verksamheten. År 1938 uppfördes en JUF-lokal

i Bålsta. Lokalen kom senare att ägas av Bålsta kommun. Under 1930- och 1940-talen expanderade bygdegårdsrörelsen. År 1947 tillkom Skoklosters bygdegårdsförening. På skänkt tomtmark i Råberga uppfördes 1948 en bygdegård. Föreningen är fortfarande aktiv och hyr ut lokalen till olika tillställningar. Det finns även en bygdegårdsförening i Övergran.

Håbo fick sin första hembygdsförening 1952 då Övergrans hembygdsförening bildades. Den ännu aktiva föreningen ombildades 1967 till Håbo härads hembygdsförening och sedan 1974 är en av föreningens uppgifter att förvalta Jan Fridegårdsmuseet vid Övergrans kyrka. År 2009 slogs den samman med Håbo kulturhistoriska förening, som bildades 1996 med syftet att bedriva lokalhistorisk forskning. Den sammanslagna föreningen heter nu Håbo kultur och hembygdsförening. Idag finns totalt ca 20 hembygds- och kulturföreningar i kommunen. De spänner över ett brett spektrum – allt ifrån Backa kvarns vänner till Skokloster Teatersällskap och Bålsta Finska Förening. Föreningstraditionen är fortsatt stark i Håbo och sammanlagt finns det idag omkring 150 olika föreningar i kommunen.

Industrier

Grus- och betongindustrin är den industrinäring som är och har varit den starkaste i Håbo. Förklaringen till detta är de stora tillgångarna av grus i kommunens åsar och närheten till Stockholm - med storstadens ständiga behov av byggnadsmaterial. Fram till 1890-talet fanns flera små samfälliga grustag där bönderna hämtade material för grusning och underhåll av de allmänna vägarna. Runt om i Håbo finns många lämningar efter nedlagda grustäkter och på en del håll är vissa åspartier helt bort grävda. Exempel på några större nu nedlagda grustag finns på Arnöhuvud, vid Sandvik där det också har funnits en cementvarufabrik, vid Varpsund, där vägdistriktet hade ett stor grussorteringsverk och vid Kalmarsand. Expansionen av Storstockholm och bilismens alltmer ökande krav på bra vägar gjorde att exploateringen av grustillgångarna tog ordentlig fart under 1900-talet. Idag tas grus framför allt från några stora grustäkter vid Drageborg och på Viåsen.

Den industriella verksamheten har varit ganska obetydlig ända fram till 1960- och 1970-talens företagsexpansion. Trots att järnvägen gav förutsättningar för lokalisering av industri i

Wij grustag ligger vid Stora Ullfjärdens strand.

Håbo kom det att dröja fram till 1930-talets slut innan några småindustrier i byggbranschen etablerades i Bålsta. År 1937 startade Bålsta cementvarufabrik med produktion av cementrör och brunnsringar. Två år senare tillkom Bålsta sågverk och året därpå Bålsta snickeriverkstad med huvudsaklig tillverkning av affärs- och biografinredningar. På landsbygden i de kringliggande socknarna fanns under 1930- och 1940-talen några mindre industriella anläggningar i kvarn- och sågverksbranschen.

1960- och 1970-talens industriutbyggnad har koncentrerats till industriområdena Västerskog, Bista, Draget och Dyarne, som alla ligger i anslutning till Bålsta tätort. Ett mycket karaktäristiskt industrilandskap har uppkommit i Bistaområdet där det även finns en djuphamn som erbjuder goda möjligheter till sjötransporter. Vid mitten etablerades kommunens största industrier Gyproc AB och Skånska cementgjuteriet AB sin produktion vid Bistaområdet. Det senare heter numera Skanska Prefab AB.

Råvarutillgången för tegelproduktion har i Håbo, såsom på många andra ställen i Uppland, varit god. Slätterna och dalgångarna är rika på styv lera som lämpar sig väl för tegeltillverkning. Det var tidigare vanligt att det fanns mindre tegelbruk för husbehov vid de olika herrgårdarna. Under 1800-talets senare hälft fick tegelnäringen i Mälardalen ett uppsving i och med Stockholms snabba utbyggnadstakt. Vid denna tid anlades flera tegelbruk i nära anslutning till Mälarens stränder för att teglet så smidigt som möjligt skulle kunna transporteras in till Stockholm med båt. I Håbo fanns vid denna tid tegelbruk i Krägga, Sandvik, Råby Bista, Aronsborg och Fånäs. Inget av tegelbruken utvecklades till några större industrier och vid sekelskiftet 1900 var samtliga nedlagda. Lertäktsgröpar samt grundläggningar efter torklador och tegelugnar det som idag återstår av kommunens tegelbruk.

Dagens industri i Håbo karaktäriseras av små och medelstora företag i tillverknings- och anläggningsbranschen.

